

En romansk olielampe fra Ribe

Romanske olielamper fra Danmark - 2

Af Jens Velleu

1. Indledning

Den gennemgang, som i hikuin 3 (1) blev foretaget af bestanden af de danske romanske stenlamper, har givet anledning til, at fagfæller og interesserede har fremsendt et væld af supplerende fund og oplysninger. Et par af disse er ganske væsentlige, mens de fleste fund af »lamper« ofte viste sig at være taplejesten for portfløje, mortere fra oldtiden, og andre mere eller mindre svært bestemmelige hulsten. Disse ligger rundt om i folks haver, samlet og gemt af undren, men bestemmelsen som lamper kan sjældent opretholdes efter et nærmere eftersyn. I det følgende vil blive bragt et katalog over de mere sikre nye fund – at betragte som et supplement til det, som blev bragt i hikuin 3 side 211 ff. En enkelt lampe – fra Rørbæk – er en genganger med supplerende oplysninger. En enkelt – fra Horsens – udelades, så udbredelse nu ser ud som på figur 1. – En enkelt af de nyopdagede lamper – den fra Ribe – er af en hidtil ukendt udformning.

2. Katalog

Måbjerg kirke, Ringkøbing amt (fig. 2)

I sognebeskrivelsen på Nationalmuseets 1. afdeling – ved H.C. Strandgaard 1876 – finder vi under Hjerm herred en lille tegning med tilhørende oplysning: »Blandt Stenene af Kirkemuren, som henligger paa eller ved denne Høj (lille gravhøj på Måbjerg kirke-

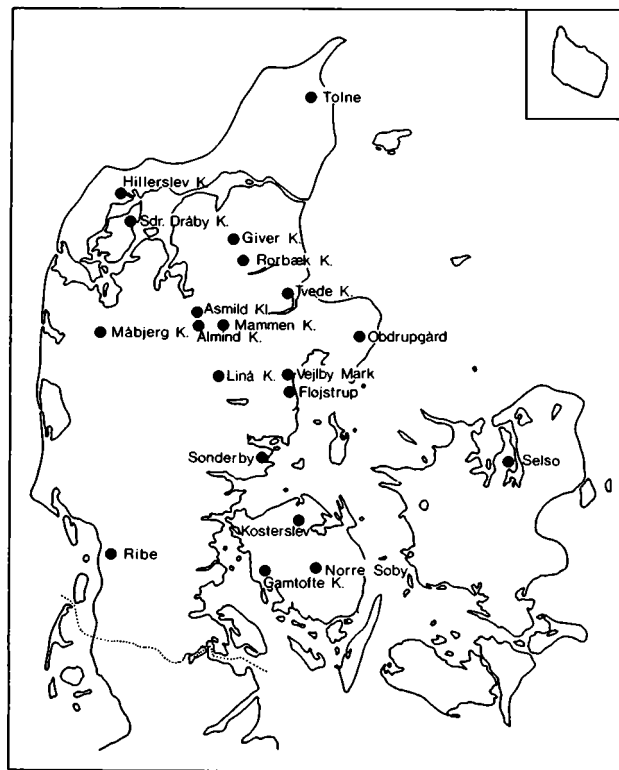


Fig. 1. Kort over de danske lampers udbredelse. Det skal dog påpeges, at funktionen ikke er lige sikker ved alle stykkerne. Alle stykkerne er i granit – bortset fra Ribe.

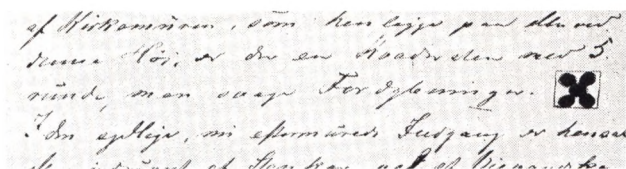


Fig. 2. Lampen fra Måbjerg tegnet af H.C. Strandgaard 1876.

gården), er der en Kvadersten med 5 runde, men svage Fordybninger«.

Museumsinspektør Torben Skov, som takkes for henvisningen, har forgæves eftersøgt stenen, så vi må nøjes med denne korte beskrivelse og skitsen uden målangivelse.

Rørbæk, Ålborg amt (fig. 3)

Lampen sidder nu i korets østgavl som bygningskvader ved gluggen (2). Placeringen var naturligvis tidligere en ganske anden. I Erik Pontoppidans »Danske Atlas« bind IV fra 1768 finder vi da også side 552

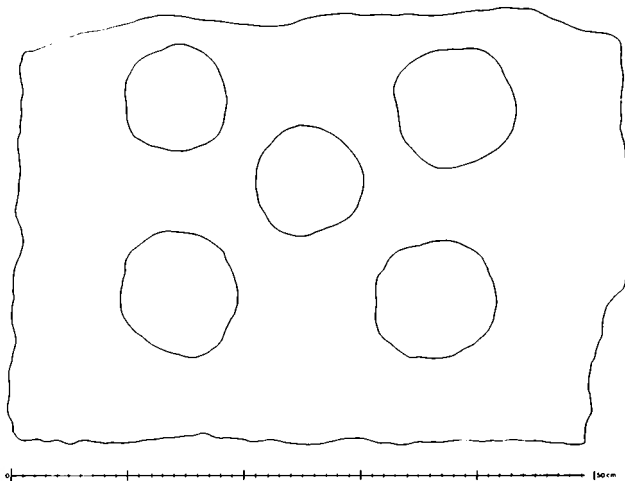


Fig. 3. Lampen fra Rørbæk. Opmåling: J.V. 1977, tegning: Ellen Gottliebse 1980.

under beskrivelsen af Rørbæk kirke følgende: »Ind for døren paa høire Haand staaer en firkantet sten med 5 flade Huller i brugt til Wievand i de papistiske Tider«. – Om denne anbringelse er den oprindelige er langt fra sikkert, men nu har vi da fået lampen bragt ind i kirken. Bestemmelsen som vievandskar kan umuligt have været den oprindelige, men det kan ikke udelukkes at den har fået en sådan sekundær anvendelse i senmiddelalderen efter at dens funktion som lampe var ophørt.

Linå kirke, Skanderborg amt (fig. 4)

Bygningskonstruktør N.J. Israelsen har gjort opmærksom på en sten ved Linå kirke. Hans beskrivelse og en skitse bringes her (3):

»Forarbejde til granitkvaderlampe på Linå kirkegård. De tre gruber er udfyldt af cement. Kvaderen befinder sig i nederste trappetrin i kirkegårdsmurens sydøstligste trappe«.

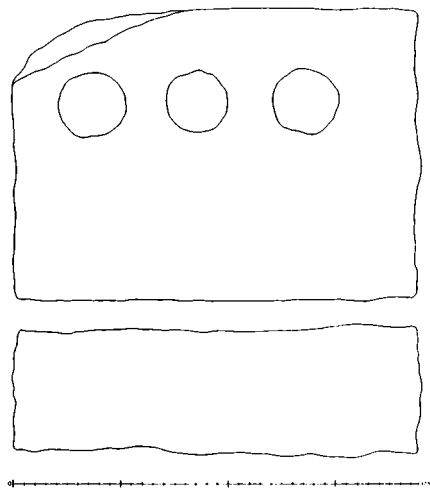


Fig. 4. Lampe – forarbejde? fra Linå kirke. Opmåling: N.J. Israelsen 1977, tegning: Ellen Gottliebse 1980.

Ribe by (fig. 5-7)

Størst interesse blandt de nye fund knytter sig til en lampe, som i 1880'erne er indkommet til Den antikvariske Samling i Ribe (4). Den blev indført under nr. 549: »Fundet ved udgravning af kælderen under hr. C.R. Andersens ejendom i Dagmarsgade. Skænket af komis C.N. Termansen«. Lampen er af en gullig-grå sandsten og har haft tre huller. Den nuværende tilstand ses på fotografierne (fig. 5-6), mens den oprindelige plan ses rekonstrueret på opmålingen (fig. 7). På den ene side – mellem de to intakte huller – er bevaret en lidt afstumpet liste, som sikkert er en rest efter et håndtag eller fastgørelses-led. Herved – og i sit materiale – adskiller lampen sig fra alle hidtil kendte danske lamper.

Men vender vi blikket mod den svenske ø Gotland finder vi, at lamper med tre huller – og i sandsten – ikke er ualmindelige.

Bengt Stolt har 1977 behandlet de svenske lamper og vi behøver blot at henvise til beskrivelsen dér af de tre gotlandske lamper, som kan komme på tale. De



Fig. 5. Lampe fra Ribe. Foto: Preben Dehlholm 1979.



Fig. 6. Lampe fra Ribe. Foto: Preben Dehlholm 1979.

stammer fra *Eke* (fig. a), *Bjørke* (fig. b-c) og *Visby* (fig. d-e). Lamperne er trepasformede – de to sidste af grå, den første af rød kalksten. Bjørke har en jernring fæstnet i midten til ophængning. Om denne anordning er oprindelig er usikkert.

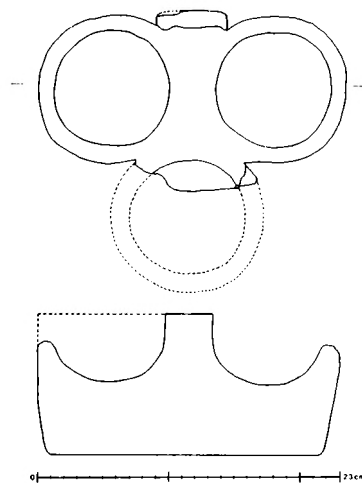


Fig. 7. Lampe fra Ribe. Opmåling: Ellen Gottliebsen 1979.



Fig. a. Olielampe fra Eke. Foto: Waldemar Falck.



Fig. b. Olielampe fra Bjørke. Foto: Gotlands Fornsal.

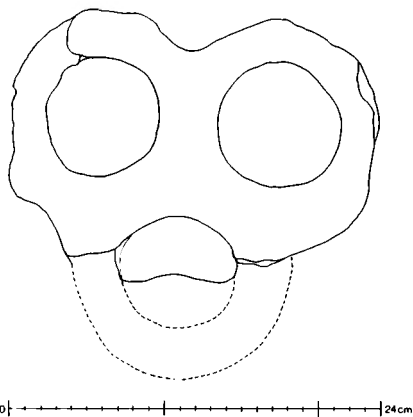


Fig. c. Olielampe fra Bjørke. Opmåling: Waldemar Falck, tegning: Ellen Gottliebsen 1980.

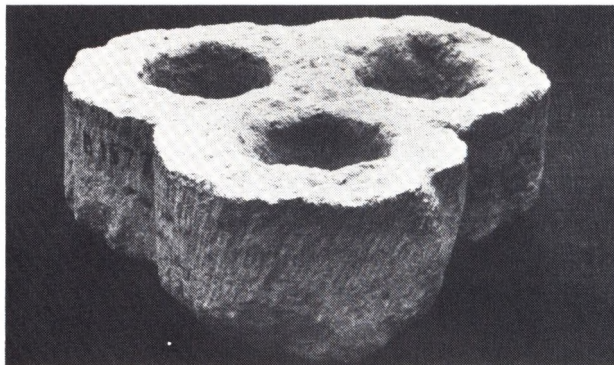


Fig. d. Olielampe fra Visby. Foto: Gotlands Fornsal.

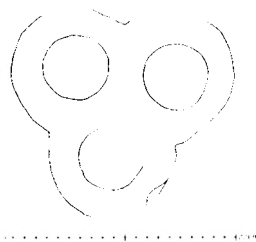


Fig. e. Olielampe fra Visby. Opmåling: Waldemar Falck, tegning: Ellen Gottliebsen 1980.

Ribe-lampen ligner i sin generelle udformning de tre gotlandske. Det skal dog ikke være et bevis for, at den stammer fra denne rige Østersø-ø. Det er dog påfaldende, at det er den eneste danske lampe, som er i sandsten. Endvidere er udformningen generelt anderledes end de andre danske lamper. At den er et importstykke må betragtes som givet, og at Gotland er oprindelsesstedet er højst sandsynligt. Herfra blev der i den tidlige middelalder eksporteret døbefonte til de sydligere egne langs Østersøen (5), og at en lille lampe skulle være nået helt over til Ribe på den anden side af Jylland er ikke utænkeligt. En analyse af stenmaterialet kunne måske her hjælpe på vej, men specialister

har udtalt, at oprindelsesstedet for lampens råmateriale ikke lader sig sikkert lokalisere (6).

Således kan det ikke udelukkes, at lampen i virkeligheden stammer fra områderne ved Weser-floden, hvorfra betydelige mængder sandstenskvadre blev fragtet til byggeriet af Ribe domkirke. Fra dette tyske område kender vi dog ingen lamper. – Men de kan dukke op.

Kosterslev, Sørslev sogn, Odense amt (fig. 8-9)

Om en sten fra Kosterslev er fremkommet følgende oplysninger fra snedker- og bedemand Svend O. Frederiksen (7):

»For ca. 15 år tilbage læste jeg i avisen, at der i Svend Jørgensen i Kosterslev ligger en sten med nogle mærkelige fordybninger. Jeg ringede saa og spurgte, om det var en særlig slags nyresten, men der skulle altsaa have staaet: – i Svend Jørgens have.



Fig. 8. Lampe (?) fra Kosterslev. Foto: S.O.F. 1977.

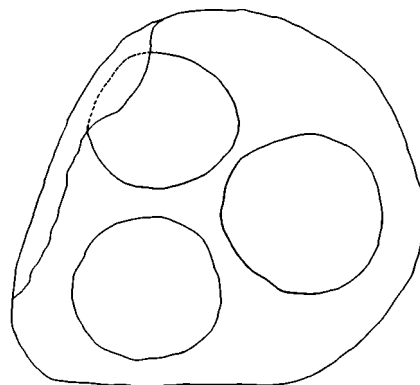


Fig. 9. Lampe (?) fra Kosterslev. Opmåling: S.O.F. 1980, tegning: Ellen Gottliebsen 1980.

Da Svend Jørgensen for en halv snes aar siden solgte gaarden fik jeg stenen, og han fortalte, at den laa i en stenhøj i haven, da han 1913 kom paa gaarden, men jeg har ikke kunnet finde nogensomhelst oplysninger om, hvordan den er havnet der.«

Den påfaldende rå tilhuggede sten med de tre huller kan udmærket have haft en funktion som lampe, men sikkert er det ikke.

Selsø, Frederiksborg amt (fig. 10-11)

Fra Selsø slot nær den spændende rundkirke er fremkommet oplysninger om fire sten med huller, der kunne tyde på funktion som lamper. Oplysninger og tegninger skyldes forpagter B. Linder (8):

Spredt omkring på slottet findes fire kvadersten med hver tre huller. Af to af stenene er fremsendt tegninger, mens der om de to sidste blot er oplyst, at de »begge, ligeledes hver med tre huller, sidder i kvadersætningen mod voldgraven ved porthuset«.

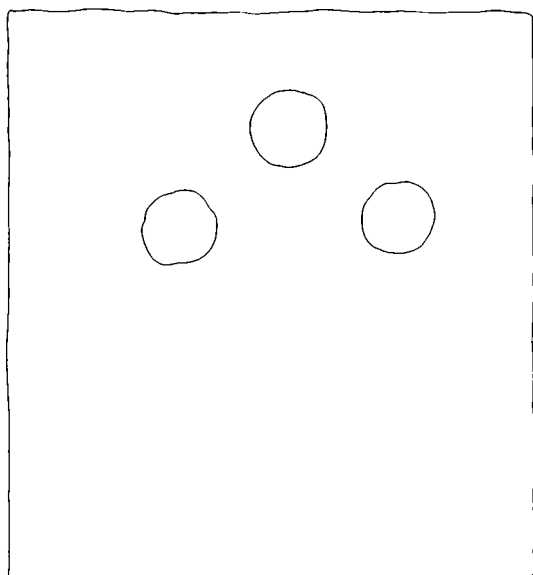


Fig. 10. Lampe (?) fra Selsø. Opmåling: B.L. 1977, tegning: Ellen GottliebSEN 1980.

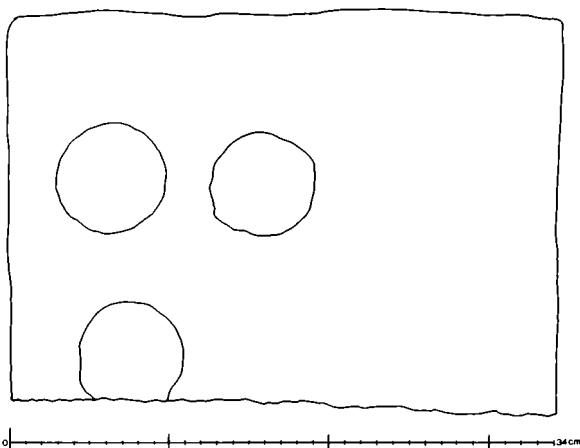


Fig. 11. Lampe (?) fra Selsø. Opmåling: B.L. 1977, tegning: Ellen GottliebSEN 1980.

Stenen på figur 10 ligger som gangsten i porthusgennemkørslen, mens den på figur 11 er fundet i voldgraven ved vestbroen.

De hulforsynede kvadersten synes – med den noget tilfældige placering af hullerne – ikke umiddelbart at kunne sidestilles med de hidtil kendte danske lamper udhugget i kvadersten. Påfaldende er dog placeringen af de tre huller i den ene ende af figur 10. Herved ligner den stenen fra Linå kirke. Det kan vel ikke udelukkes, at disse sten har været beregnet til indmuring i en væg, således at delen med hullerne har rakt frem i rummet. – På samme måde har Ribe-lampen sikkert været anbragt.

3. Lamper eller æbleskivepander

Henvisningen til en »æbleskivepande« på Nationalmuseet har givet anledning til overvejelser, om lampen fra Horsens ikke burde skifte funktion (9). Denne afviger både ved sin form, størrelse og materiale (klæbersten) fra de typiske danske lamper, som jo er formet i forholdsvis store granitblokke.

Det aktuelle stykke (fig. 12-13) opbevares på Nationalmuseets 3. afdeling, hvor det er indført i protokollen omkring 1900 med følgende beskrivelse:

»1765a. Æbleskivepande af sten, sortpoleret, bestående i en aflang blok, firkantet, med opstående afrundet rand; 0,285 x 0,215 m, 0,075 m h. – I blokken er hugget 5 runde halvkugleformede huller, 0,078 m i diam, 0,038 m dybe (et i midten, og fire ved siderne). Ved siden af midtfordybningen er hugget to langt mindre, rudeformede huller, sikkert til anbringelse af hank (i det ene synes endnu levnet en blyrand). Af fedtsten. 18. årh. Fra Jylland. Fra Hem ved Mariager, Onsild h. Randers a. Værdi 5 kr.«.

Den formelle lighed med vore olielamper er slående, men bestemmelsen »æbleskivepande« er svær at

komme udenom. De tynde vægge kunne her understøtte denne funktion. – Og dateringen 18. århundrede synes også fint at kunne passe med den cirkulære »pande« på Museet i Rebild (afbildet i artiklen i *hikuin* 3 side 220), som også er af klæbersten (= fedtsten).

Der er her gjort opmærksom på disse forhold, fordi en sikker og velargumenteret bestemmelse af genstan-

denes funktion naturligvis må komme før videregående betragtninger. Og som følge heraf vælger vi at lade spørgsmålet stå åbent – således at forstå, at »lamperne« af klæbersten med de påfaldende tynde vægge, indtil videre udgår som sikre lamper. »Lampen« fra Horsens har med sin tynde bund så stærke ligheds-punkter med Hem-stykket, at vi vælger at slette den i samlingen af lamper indtil videre.

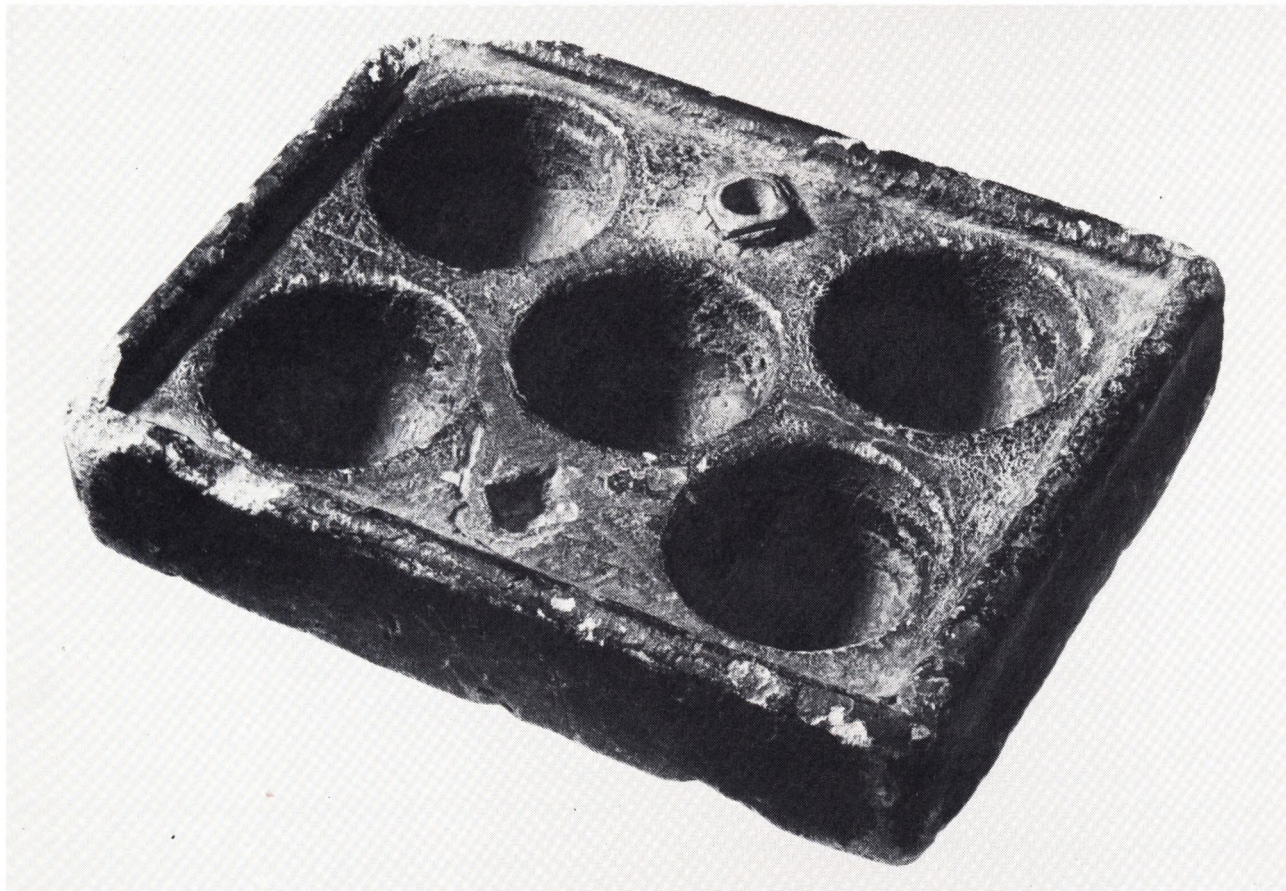


Fig. 12. »Æbleskivepande« fra Hem. Foto: Lennart Larsen 1980.

Som supplement til betragtningerne over forholdet æbleskivepande/olielampe kan her passende nævnes endnu et stykke i Nationalmuseets 3. afdeling. Det er indført i protokollen lige efter Hem-stykket:

»1765b. Æbleskivepande af klæbersten, af lignende udseende som foregående. Formen er firkantet, med fem cirkelrunde fordybninger. Mål 0,213 m. Tykkelse 0,04 m. – Købt ved døren for 2 kr.«

Hvornår, hvorfra og til hvem disse »æbleskivepander« er kommet, bliver en helt anden historie, som vi ikke her skal komme ind på. Påfaldende er dog, at de fire her nævnte alle synes at være brugt i det østlige Jylland. En import fra Norge synes ikke utænkelig.

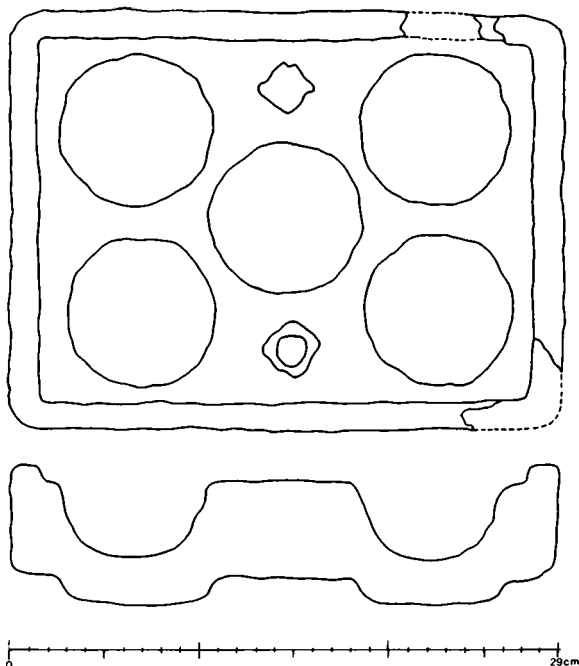


Fig. 13. »Æbleskivepande« fra Hem. Opmåling: Birgit Als Hansen 1980, tegning: Ellen Gottliebsen 1980.

4. Slutning

Efter denne supplerende gennemgang af de danske stenlamper kan afslutningen fra 1977-fremlæggningen passende gentages: »Men om deres egentlige og væsentlige funktion står vi stadig mærkeligt uvidende«. – Deres kirkelige tilknytning synes dog at være styrket. Blot om Ribe-lampen tegner billedet sig lidt anderledes. Den er noget mindre end de andre danske lamper – og kan udmærket tænkes anvendt i en rig Ribeborgers hus, mens Domkirken var under opførelse.

Noter

1. Vellev 1977. En lidt forkortet udgave med farveillustrationer fremkom samme år i Skalk. I Sverige er ikke dukket nye fund op efter den tilsvarende artikel om de svenske lamper ved Bengt Stolt 1977.
2. Et foto af placeringen her findes i Vellev 1977 s.214.
3. N.J. Israelsen takkes for henvisningen.
4. Mogens Bencard takkes for henvisningen. Lampen er indført af J. Kinch i protokollen i slutningen af 1880'erne.
5. Der findes en del litteratur om emnet. Her skal blot henvises til det klassiske oversigtsværk over de danske middelalderlige fonte ved Mackeprang 1941.
6. Undersøgelsen er sket på Geologisk Institut, Aarhus Universitet.
7. I et brev af 5.12.1977. For henvisningen og fremskaffelse af opmåling takkes S.O. Frederiksen.
8. B. Linder takkes for henvisningen og fremskaffelse af opmålinger.
9. Lampen er beskrevet og afbildet både i foto og opmåling i Vellev 1977 s.218.

Litteratur

- Mackeprang, M.: Danmarks middelalderlige Døbefonte. København 194 .
- Stolt, B.: Oljelampor från äldre medeltid. I: hikuin 3. 1977.
- Vellev, J.: Romanske olielamper fra Danmark. I: hikuin 3. 1977.
- samme: Stenlamper. I: Skalk 1977 nr. 5.